

УДК [091]+321.01 [091]

СУЧАСНІСТЬ ТА ТРАДИЦІЇ: ВПЛИВ ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ Г.В.ГЕГЕЛЯ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Леся Яблонська

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, тел. (0322) 96-41-08

Великого значення у розумінні суті німецької держави Г.В.Гегель надавав поняттю свободи, "реальної свободи". Він уважав, що кожного індивіда треба також розглядати як члена держави. Гегель стверджував, що національна держава, разом із протестантським християнством, є унікальним досягненням сучасної цивілізації, у ній поєднано найвищу владу із найвищим ступенем і формою свободи для своїх громадян. "Суттю сучасної держави є те, що загальне має бути пов'язане з цілковитою свободою її членів та з особистим добробутом".

Ключові слова: держава, право, громадянське суспільство, нація, мораль.

Проблеми розвитку держави, політичної влади в політико-правових і філософських концепціях Німеччини XVIII–XIX ст. пов'язували з таким феноменом, як нація. Важливе місце в системі такого взаємозв'язку та взаємозумовленості відводив і один з найвизнаніших філософів цього часу Г.В. Гегель.

Великого значення у розумінні суті німецької держави Г.В.Гегель надавав поняттю свободи, "реальної свободи". Він уважав, що кожного індивіда треба також розглядати як члена держави. Гегель стверджував, що національна держава разом із протестантським християнством, є унікальним досягненням сучасної цивілізації, у ній поєднано найвищу владу із найвищим ступенем і формою свободи для своїх громадян. "Суттю сучасної держави є те, що загальне має бути пов'язане з цілковитою свободою її членів та з особистим добробутом" [5; 260].

Г.В. Гегель визначив цю найвищу форму держави не тільки як протестантську, а також як "германську". Свободу, вважав Гегель, треба сприймати як соціальний феномен, як властивість, притаманну суспільній системі, зумовлену моральним розвитком спільноти. Це не стільки індивідуальне обдарування, скільки статус, що надається індивідові через правові й етичні інституції, які підтримує спільнота. Отже, її не можна прирівнювати до сваволі чи до того, що впливає з особистих нахилів. Свобода полягає швидше в пристосуванні індивідуальної здатності до використання суспільно значущої роботи. Саме це надає їй моральної вартості, адже не можна морально захистити жодної претензії за свободу чи щастя, за винятком тих випадків, коли бажання збігаються з якоюсь фазою загального блага й підтримані загальною волею. Правами й свободами індивіда є те, що відповідає обов'язкам, які накладені на його становище в суспільстві.

І Г.В. Гегель і І.Кант уважали, що право забезпечує розвиток моральних ознак свободи людини. Тільки право, породжене самим суспільством, вибудовує "громадянський стан" [Statuscivilis] як певний порядок, де матричним зв'язком

поведінки стає мораль як соціальне явище. Особа сама собою, за Г.В. Гегелем, у собі вже втримує розуміння правоздатності. І незважаючи на те, що в “громадянському суспільстві кожний для себе - мета, все інше для нього - ніщо” [5; 228], право формує загальний принцип відносин: “будь особою і поважай інших як осіб” [5; 98]. Для утвердження буржуазної теорії справедливості цей принцип є чи не найважливішим. Повага однієї особи до іншої це не лише правовий, а й моральний акт. Право і мораль стають дійсними, конкретизованими у моральності. У Гегеля право конкретизоване в моралі. Сам по собі сформульований юридичний закон є лише таким, що націлює людину як на правові, так і на протиправні дії. Право ж, яке не просто є конституюючим, а обумовлює “зняття вчинку в покаранні, конкретизується в моралі” [3; 198].

Моральність Г.В.Гегель поєднує з ідеєю свободи. Тому політична свобода може бути реальною тільки як форма морального життя. І моральність стає тим підґрунтям, завдяки якому “не зважаючи на те, що в громадянському суспільстві особливе та всезагальне розпались, вони все ж таки взаємопоєднані та взаємозумовлені” [5; 229].

У політико-правовій концепції Гегеля, загальною ознакою громадянського суспільства є суспільство власників, які не зважаючи ні на расові, ні на релігійні та політичні відмінності, рівні перед законом; які, мають особисті інтереси та реалізують власні уявлення про щастя; врешті-решт, як вільні в загальній конкуренції вибирати собі сферу професійної зайнятості, особисту кар’єру, заняття з продажу своєї робочої сили, місце проживання та праці. Гегель уважав, що призначення громадянського суспільства - “в забезпеченні та захисті власності й особистої свободи [5; 279].

Навіть особисте щастя потребує гідності, невід’ємної від соціального статусу, та усвідомлення того, що ти виконуєш частку соціально цінної праці. Гегель завжди розумів, що самоусвідомлення *per se* є болісним, що це - ознака розладу й марноти. Ця концепція щастя з невід’ємними від нього правами та обов’язками частково ґрунтувалась, як і концепція Ж-Ж.Руссо, на відродженні класичного спадку. На думку Гегеля, саме християнська мораль та громадянство в сучасній державі уможливили повніший синтез особистого права й громадянського обов’язку, ніж то було можливе в суспільстві, заснованому на рабстві. В сучасній державі усі вільні й можуть у своєму служінні їй віднайти ідеально найвищу форму самореалізації. У державі негативну свободу сваволі витісняє “реальна свобода” громадянства.

Спроможність індивіда ствердити свою свободу є значним досягненням громадянського суспільства Гегеля. Поява різних корпоративних політичних інтересів приводить до поділу на стани, яких у Гегеля три: субстанційний, промисловий та всезагальний.

Держава для Гегеля означає ту сферу морального життя, у якій антагонізм громадянського суспільства знятий, стає відносним. І самодостатнього визначення [як у теоретиків природного права] громадянське суспільство не отримує, бо воно не замкнуте на собі, а є важливим лише настільки, наскільки стає відкритим у стосунках з державою. Найважливішою функцією держави стає “об’єднання” [5; 279], у “якому свобода досягає свого вищого права і ця самоціль має право щодо одиничних людей, чий обов’язок полягає в тім, щоб бути членом держави. [5; 279]. Отже, лише держава отримує статус ідеї розуму, свободи права. Однак, така відмінність держави та громадянського суспільства є відносною і саме як відмінність актуалізує свою самість лише в системі гносеологічних означень. Онтологічна ж їхня сутність швидше знаходить себе в співвідношенні та взаємозв’язку соціально-економічної і

політичної сфер громадянського суспільства та політичної держави, реальними та діалектично єднальними основами є право та політична влада. “Сутність держави Нового часу, - на думку Гегеля, - полягає в тому, що всезагальне пов’язане в ній з повною свободою особистого та благодіянням індивідів, що, виходячи з цього, інтерес сім’ї та громадянського суспільства повинен концентруватися в державі, однак у цьому разі всезагальність мети не може бути досягнутою без власного знання та волі особистого, яке мусить зберегти своє право” [5; 286]. Отже, для сім’ї і для громадянського суспільства держава стає “зовнішньою необхідністю” та вищою владою саме через право. Від цієї влади залежать інтереси, закони буття сім’ї і громадянського права. Зазначимо, що і сама держава є іманентною метою як сім’ї, так і громадянського суспільства. Реальна сила цього суспільства вибудовується як складова власної всезагальної кінцевої мети та особистого інтересу індивідів як вільних суб’єктів політико-економічної діяльності, що мають рівновелику систему як обов’язків перед державою так, відповідно, і прав. У колі взаємозв’язку держави та громадянського суспільства як всезагального та особливого, право й обов’язок стають “початком” і “кінцем” цього взаємозв’язку. Саме в цьому діалектичному русі Гегель вбачає витoki та сенс *правової держави*.

Гегель твердив, що підготувала німецький народ до сприйняття “реальної свободи” лютеранська Революція. А у Франції та Англії буржуазні революції створили простір для свободи, проте в її відповідно абстрактному та формальному сенсі. На думку Гегеля, “реальна свобода”, на відміну від формальної та абстрактної - є головною характеристикою нової та останньої епохи абсолютного духу. Змістом політичної дії влади в умовах “реальної свободи” стає повсякденна, поступова, обставлена з “розумним” використанням бюрократичного елемента в управлінні *реформа* суспільства та відносин підпорядкування, а не перманентність *революції* як це було у Франції, чи натикання на постійний ризик викликати революційний бунт, як було в Англії через “надмірні привілеї англійської аристократії”, незабезпечення свобод системою “позитивного права” [2; 408], або є через хибність парламентського типу правління, за якого може трапитись те, що “...опозиція, яка сформована на чужих щодо парламенту засадах, та така, що відчуває свою неспроможність перемогти в парламенті партію, яка є при владі, могла б піддатися спокусі і звернутися за допомогою до народу, що привело б не до реформ, а до революції” [2; 413].

Монархії, як формі правління у державі Г.В.Гегель надає особливого значення, тому це питання розглянемо детальніше. Значну увагу філософ приділяв державно-керівному “універсальному” класові який мав спеціальну підготовку і був уособленням давньої традиції ієрархічного авторитету й впорядкованої процедури. Такий клас є стороннім і непричетним до тих особистих чи суспільних інтересів, які він регулює. Тож, у певному розумінні, цей клас репрезентує загальну волю й “розум” суспільства, на противагу набутому егоїзмові чи особливим та партійним інтересам, і є охоронцем сукупного громадянського інтересу. Бюрократична організація громадянського суспільства є його вершиною, тією точкою, на якій він входить, так би мовити, в контакт із ще вищими інституціями держави. Суттєва властивість всієї цієї системи - це її закоріненість у предковичньому звичаї, у давно прийнятих ступенях рангу й влади. Концепція конституційного урядування Гегеля була протилежністю до французьких експериментів із складанням конституцій на папері, а також із парламентським урядуванням англійського зразка. Безглуздо, запитувати, хто укладає конституцію, адже конституції не укладають. “Конституція, -

зазначав Гегель, - це аж ніяк не те, що хтось може зробити власними руками; це - праця віків" [5;273]. Її потрібно трактувати як "щось таке, що просто існує само собою в суспільстві і, отже, є божественним і постійним" [5; 273]. Конституціоналізм ґрунтується на традиції самоврядування, а для Гегеля ця традиція невід'ємна од відмінностей у суспільних рангах, від встановленої рівноваги між правлячим класом і нижчими верствами суспільства, а також від ролі аристократії, що вірна короні. Прерогатива монархії - підтримувати рівновагу, яка ґрунтується не на розмежуванні влад, а на відмінності їхніх функцій. Саме монархія, вважав Гегель, веде до зміцнення державної влади, а не контроль законодавчої влади над виконавчою.

Розумність монархічного інституту Г.В.Гегель виводив із його специфічної арбітражно-упорядкувальної функції, яку він виконує, перебуваючи між сторонами, що конкурують: аристократією, що відкидає буржуазні відносини та із відчаєм хапається за свої історично нагромаджені привілеї та "середнім класом" - новонародженою торговою та промисловою буржуазією, що стала вільним і повновладним господарем у соціально-економічній сфері буття. Монархічне правління відіграє тут роль синтезувальної сторони, що, власне, через себе знімає політико-онтологічну суперечність, втримуючи в собі сторони суперності. Лише завдячуючи цьому, монархія формує єдиний центр арбітражного прийняття політичного рішення, дії й інтереси якого розповсюджуються на всю державу, на всі соціальні групи, верстви і виконання їх є обов'язковим. У Гегеля монархізм конституційного типу, тому влада його завжди обмежена "всезагальністю державного устрою та законів".

Розумність монархічного інституту влади тут функціональна. Водночас вона в основі своїй є субстанціальна і не визначається лише функціями конкретної монархічної форми правління. Наприклад, аналізуючи реальну систему політичної влади в Німеччині того часу, Гегель писав: "Державою керує світ чиновництва і над усім цим стоїть особисте рішення монарха, тому що... остаточне рішення безумовно необхідне" [5; 421-422].

"У добре організованій монархії, - зазначав філософ, - об'єктивний аспект належить самому лише праву; роль монарха зводиться до того, щоб просто підпорядкувати законові своє суб'єктивне: "Я хочу" ... "Звичайно, потрібно вважати великим щастям, якщо доля якого-небудь народу дарує благородного монарха; проте у великій державі і це малозначиме, тому що сила такої держави в її розумі" [5; 421-422]. Гегеля часто звинувачували в ідеалізації монархічної форми правління у тогочасній Німеччині, стверджували, що він вбачає розумність держави у її наявних конкретно-історичних формах існування. Гегель розумність держави вбачав у субстанційній основі самої історії, раціонально-логічну сутність якої становить процес саморозгортання абсолютного духу, моментом, "епізодом" якого і є буржуазна держава, яка, отже, за будь-яких обставин не може бути ніякою іншою, як розумною. Гегель це підтверджує у своїй формулі: все, що розумне - те дійсне, все, що дійсне - те розумне [5;53].

Ознайомлення з поглядами Г.В.Гегеля, що стосуються держави, було б не повним, якби ми не згадали думок, які стосуються розгляду проблеми *національної* держави. Зазначимо, що процес усвідомлення та практичного освоєння соціально-політичної дійсності у будь-якій державі на її перехідному етапі може відбуватися різними способами. Домінували у Новоевропейський період, на нашу думку, *раціональний*, з його прагматизмом та інтелектуальністю та *романтичний*, детермінантною основою якого стають пристрасті, емоції, почуття, норми традиціоналістського змісту. Адже, як стверджує Х.Ортега-і-Гассет: "Романтизм був народним стилем *par excellence*" [6;

231]. Звичайно ж, що у такій самодостатності ці два способи пізнання та відтворення соціально-політичної дійсності не існують, а можуть лише бути відображені, однак важливим є те, що один із них може бути домінуючим, і тоді формується як особлива система знань щодо розуміння самої дійсності, так і специфіки онтології самої держави, політичних відносин, інституцій, систем влади тощо. Звернення романтизму до історичної *позитивної* релігії інтенсифікує і “реанімує” систему історичного мислення та відчуття, а з останнього виростає нове розуміння держави.

Світовий дух, стверджував Гегель, так заклопотаний дійсністю і прикутий до зовнішнього, не міг звернутися всередину себе і насолоджуватися собою на своїй батьківщині. Після того як цей рух дійсності був зламаний і німецька нація взагалі врятувала свою національність, основу всього життя, настав час, коли в державі поряд з державою реальної дійсності могло самотійно розцвітати також царство думки.

Безпосередній вплив на філософсько-політичну теорію Гегеля мав ідеальний грецький світ Шиллера, під впливом якого він побачив у державі вище здійснення народного духу і, отже “дійсність моральної ідеї”. Там, де він викладав цей погляд у поняттях, він завжди описував його все ж у споглядальних формах грецького життя. Гегель твердив, що найважливіше завдання кожного народу є створення власної держави. Як Шлейєрмахер кликав освідчених людей до релігії, так Гегель кликав їх до служіння державі.

Антична державність, яка означає не інше, як повний вияв усіх видів культурної діяльності, тотальну самореалізацію абсолютного духу, не залишає місця [за Платоном] для вільної гри індивіда буржуазної доби, який став вільним у своєму внутрішньому житті, у розвитку своєї особливості, а тому сучасний світ, на думку Гегеля, потребує від держави іншого ставлення до вищої культурної діяльності. А тоді із гегелівської “раціоналізації романтизму” логічно випливає таке: рівність усіх моментів попереднього розвитку, глибоке розуміння значення політичного життя й *одночасно підняття до звеличення, всезначимості системи культури* над особливим історичним утворенням окремої держави. Отже, вічні цінності внутрішнього світу були збережені у своїй своєрідності не зовнішньо поряд з державно сформованим зовнішнім життям, а як всеохопний, такий що стоїть над ним, всезумовлений життєвий рух, що й забезпечує загальний розвиток прогресування самої держави, політичних відносин свободи людини.

Тому національну відбудову Гегель вбачав у відновленні неперервності національних ідей інституцій, як використання джерел національної солідарності, що виявилася у минулому, та як ствердження залежності індивіда від спадку національної культури. “Якими сліпцями є ті, - писав Гегель, - хто уявляє, нібито інституції, конституції та закони можуть вистояти в життєвій боротьбі після того, як вони перестали бути в злагоді із мораллю, потребами й цілями людства, після того як із них вивітрилось їхнє значення; що форми більше не сповнені розумом і почуттям, можуть зберігати спроможність єднати націю” [7;554]. Філософ визначив державу як об’єднання, що колективно захищає свою власність; його єдині суттєві владні функції – це цивільна і військова установи, достатні для цієї мети [7; 555]. Отже, держава – це вияв, національної єдності й національного прагнення до самоврядування, а також повноваження втілювати національну волю в життя у себе вдома і за кордоном. Подібно до Жана Бодена, Гегель трактував виникнення національно-конституційної монархії як єдину необхідну умову для існування держави. Піднесення національної держави можна досягти лише через монархію і, на

його думку, цей процес сам собою становить “свободу”. А держава – духовне втілення волі і долі нації, як “реальне царство свободи, де має матеріалізуватися Ідея Розуму”. Гегель ототожнював “свободу” індивіда з його добровільною самопоświęтою праці на благо самореалізації, яка водночас є особистою самореалізацією. Він стверджував, що конституційна монархія є довершеним синтезом свободи і влади, єдине – те, що може завершити цілісне визначення і вияв культурно-морального сенсу буття.

Отже, найдосконалішою формою правління у національній державі є, на думку Гегеля конституційна монархія. Він був переконаний, що монархія – це кінцевий онтологічний вияв об’єктивного духу. Водночас монархічна влада є виявом позитивної свободи та раціональності її функціональних дій, адже націлені вони, передусім, на всеосягнення держави, суспільства, як цілісної системи і в такому сенсі репрезентована “влада суб’єктивності як завершального вольового рішення, влада володаря, в якій різні влади об’єднані в індивідуальну єдність і яка, виходячи з цього, є вершиною та початком цілого – конституційної монархії” [5; 347]. А тому, конституційна монархія, на думку Гегеля, є останнім на той час історичним синтезом організаційних форм. Адже “старий поділ форм державного устрою на монархію, аристократію та демократію має в своїй основі *ще не розчленовану субстанціональну єдність*, яка ще не досягла свого *внутрішнього розрізнення* (розвинутої організації в самій собі), а виходячи з цього *глибини та конкретної розумності*” [5; 311-312.] і лише влада монарха втримує в собі, вже розрізняючи, розчленовуючи “три моменти тотальності, *всезагальність* державного устрою та законів, узгодження як відношення *особливого* до *всезагального* та момент останнього рішення в якості *самовизначення*, до якого повертається все інше і з якого воно бере початок дійсності” [5; 316].

1. Гегель Г.В. Позитивность христианской религии // Работы разных лет. – М., 1972. – Т.1.
2. Гегель Г.В. Политические произведения. – М., 1978.
3. Гегель Г.В. Феноменология духа // Соч., В. 14 Т. – М., 1959. – Т.4.
4. Гегель Г.В. Философия истории // Соч., В 14 Т. – М.-Л., 1935. – Т.8.
5. Гегель Г.В. Философия права. – М., 1990.
6. Х.Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства // Самосознание европейской культуры XX века. – М., 1991.
7. Себайн Д.Г. Тарсон Т.Л. Історія політичної думки. – К., 1997.

CONTEMPORANEITY AND TRADITIONS: INFLUENCE OF PHILOSOPHICO – POLITICAL VIEW OF G.V. GEGEL ON FORMING THE NATIONAL STATE

Lesya Yablonska

Ivan Franko National University of Lviv
Universitetska Str., 1., Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 79-41-32

In the understanding of Germany as a state by G.V.Gegel attached importance to the concept of freedom, “real freedom”. He considered that every individual had to be recognized as a state member. G.V.Gegel regarded a protestant Christian national state to be a unique achievement of the modern civilization, which learned to connect the highest power with the highest level and form

of freedom for all citizens. "The kernel of a modern state is that it generally has to be connected with complete freedom of her members and self prosperity".

Key words: State, Law, National State, Nation, Moral.

*Стаття надійшла до редколегії 20.03.2002,
прийнята до друку 10.10.2002*